IBN SINONING AXLOQIY FALSAFASI

Muallif: **Murodullayeva Sevinch**

Samarqand davlat pedagogika instituti o‘quvchisi

Ilmiy rahbar: Samadov Xurshid Ulmasjonovich

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyuk mutafakkir Abu Ali ibn Sinoning axloqiy-falsafiy qarashlari, inson kamoloti, ma’naviy tarbiya, ezgulik va yovuzlik, adolat, aql va nafs munosabatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Ibn Sino falsafasida insonning baxt-saodatga erishishi faqat moddiy farovonlik bilan emas, balki aqliy rivojlanish, axloqiy poklik va ma’naviy yetuklik bilan bog‘liq ekani yoritiladi. Shuningdek, allomaning nazariy va amaliy aql haqidagi qarashlari, inson xulq-atvorini me’yor asosida boshqarish, fazilatlarni shakllantirish hamda jamiyatda adolat va hamjihatlikni qaror toptirishga oid fikrlari o‘rganiladi. Maqolada Ibn Sino axloqiy merosining bugungi ta’lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyati ham ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Ibn Sino, axloqiy falsafa, inson kamoloti, axloq, ezgulik, yovuzlik, adolat, aql, nafs, fazilat, baxt-saodat, ma’naviy tarbiya.

THE ETHICAL PHILOSOPHY OF IBN SINA

Author: Sevinch Murodullayeva

Samarkand State Pedagogical Institute

Scientific supervisor: **Khurshid Ulmasjonovich Samadov**

Abstract: This article provides a scholarly analysis of the ethical and philosophical views of the great thinker Abu Ali ibn Sina, including human perfection, moral education, good and evil, justice, and the relationship between intellect and the soul. It explains that, in Ibn Sina’s philosophy, human happiness is associated not only with material well-being but also with intellectual development, moral purity, and spiritual maturity. The article also examines his views on theoretical and practical reason, the regulation of human behavior through moderation, the development of virtues, and the establishment of justice and social harmony. The significance of Ibn Sina’s ethical heritage for contemporary education and upbringing is also discussed.

Keywords: Ibn Sina, ethical philosophy, human perfection, ethics, goodness, evil, justice, intellect, soul, virtue, happiness, moral education.

1. Kirish (mavzuning dolzarbligi)

Insoniyat tarixida ilm-fan, falsafa va ma’naviyat rivojiga ulkan hissa qo‘shgan mutafakkirlar orasida Abu Ali ibn Sino alohida o‘rin egallaydi. U 980-yilda Buxoro yaqinidagi Afshona qishlog‘ida tavallud topgan. Ibn Sino nafaqat buyuk tabib va tabiatshunos, balki chuqur falsafiy qarashlarga ega mutafakkir sifatida ham jahon ilm-fani tarixida muhim o‘rin tutadi. Uning ilmiy merosida inson, ruhiyat, aql, bilim, axloq va baxt-saodat masalalari o‘zaro uzviy bog‘liq holda yoritilgan.

Bugungi globallashuv davrida yosh avlodni bilimli, mustaqil fikrlaydigan, halol, adolatli va mas’uliyatli insonlar etib tarbiyalash dolzarb vazifalardan biridir. Bu jarayonda ajdodlarimizning boy falsafiy merosini o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, Ibn Sinoning inson kamoloti va axloqiy yetuklik haqidagi qarashlari zamonaviy ta’lim-tarbiya uchun muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Ibn Sino axloq masalasini insonning aqliy va ma’naviy rivojlanishidan ajratmagan. Uning fikricha, inson haqiqiy kamolotga bilim olish, o‘z xatti-harakatlarini boshqarish va ezgu fazilatlarni shakllantirish orqali erishadi. Shu sababli allomaning axloqiy falsafasini o‘rganish bugungi yoshlar tarbiyasi uchun ham katta ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

2. Ibn Sinoning axloqiy-falsafiy qarashlarining asosiy mazmuni

Ibn Sino falsafasida axloq insonning kundalik xulq-atvori, ma’naviy holati va jamiyatdagi munosabatlarini tartibga soluvchi muhim mezon sifatida namoyon bo‘ladi. Mutafakkir insonning qanday yashashi, qanday qaror qabul qilishi va o‘z imkoniyatlarini qanday rivojlantirishi masalalariga alohida e’tibor qaratgan.

Allomaning axloqiy qarashlari alohida bitta asar bilan cheklanib qolmagan. U axloq va amaliy falsafa masalalarini o‘zining turli falsafiy asarlarida, xususan, «Kitob ash-Shifo» asarining ilohiyotga oid qismida yoritgan. Ushbu asarning yakuniy boblarida insonning ijtimoiy hayoti, siyosat, oila boshqaruvi va axloq masalalari haqida fikr yuritiladi.

Ibn Sino axloqiy yetuklikni insonning aqliy kamoloti bilan bog‘laydi. Uning qarashlarida aql inson xatti-harakatlarini anglash, to‘g‘ri va noto‘g‘rini farqlash hamda oqilona qaror qabul qilish imkonini beradi. Inson o‘z xatti-harakatlarini aql asosida boshqara olsagina, ma’naviy jihatdan rivojlanadi.

Mutafakkirning axloqiy qarashlarida quyidagi tamoyillar muhim o‘rin egallaydi:

- Aql va tafakkur: inson o‘z faoliyatini ongli ravishda tashkil etishi, har bir qarorining oqibatini tushunishi kerak.
- Ezgu xulq: halollik, rostgo‘ylik, saxovat va mehr-oqibat insonning muhim fazilatlaridir.
- Me’yor va muvozanat: inson xatti-harakatlarida haddan oshish va sustkashlikdan saqlanishi lozim.
- Adolat: insonlar o‘rtasidagi munosabatlarda haqqoniylik va o‘zaro hurmatga amal qilish zarur.

Demak, Ibn Sino axloqiy falsafasining asosiy mazmuni insonni bilimli, oqil, fazilatli va jamiyat oldidagi mas’uliyatini anglaydigan shaxs sifatida shakllantirishdan iborat.

3. Inson kamoloti, aql va nafs munosabati

Ibn Sino falsafasida inson ruhiyati va aql masalasi markaziy o‘rinlardan birini egallaydi. Mutafakkir insonni faqat jismoniy mavjudot sifatida emas, balki aqliy va ruhiy imkoniyatlarga ega murakkab mavjudot sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, insonning eng muhim xususiyatlaridan biri fikrlash, anglash va bilimlarni egallash qobiliyatidir.

Ibn Sino inson aqli faoliyatini nazariy va amaliy yo‘nalishlarga ajratib tushuntiradi. Nazariy aql borliqni anglash, bilimlarni egallash va haqiqatni bilishga xizmat qiladi. Amaliy aql esa insonning kundalik faoliyati, xulq-atvori va xatti-harakatlarini tartibga solish bilan bog‘liq.

Bu ikki yo‘nalish inson kamolotida bir-birini to‘ldiradi. Faqat bilimli bo‘lishning o‘zi yetarli emas, inson o‘z bilimini ezgu maqsadlar yo‘lida qo‘llashi ham kerak. Shu jihatdan Ibn Sino ilm va axloqni o‘zaro bog‘liq tushunchalar sifatida talqin etadi.

Mutafakkirning ruh va tana haqidagi qarashlarida ham insonning ma’naviy rivojlanishiga katta e’tibor beriladi. Inson o‘z nafsiy istaklarini aql bilan boshqarishi, hayotda muvozanatni saqlashi va ma’naviy yetuklikka intilishi lozim.

Ibn Sino ta’limotida baxt-saodat inson hayotining muhim maqsadlaridan biri hisoblanadi. Haqiqiy baxt faqat tashqi boylik yoki jismoniy lazzatlar bilan belgilanmaydi. U insonning bilimga intilishi, aqliy salohiyatini rivojlantirishi va ruhiy kamolotga erishishi bilan chambarchas bog‘liq.

Shunday qilib, Ibn Sino qarashlarida inson kamoloti aql, bilim, axloqiy tarbiya va o‘zini boshqarish qobiliyatining uyg‘unligi orqali yuzaga keladi.

4. Ibn Sino falsafasida fazilat, adolat va axloqiy me’yor

Ibn Sinoning axloqiy qarashlarida fazilatlar insonning ma’naviy qiyofasini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Fazilatli inson o‘z manfaatini boshqalarning huquq va manfaatlaridan ustun qo‘ymaydi, jamiyatda halollik va adolat tamoyillariga amal qiladi.

Ibn Sino axloqiy kamolot masalasida qadimgi yunon falsafasi, xususan, Aristotel an’analaridan foydalanib, ularni o‘z falsafiy tizimi bilan uyg‘unlashtirgan. Uning axloqiy qarashlarida donolik, jasorat, iffat va adolat kabi asosiy fazilatlar muhim o‘rin tutadi.

Bu fazilatlar bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, insonning axloqiy yetukligini shakllantiradi. Ayniqsa, adolat tamoyili nafaqat alohida shaxsning, balki butun jamiyatning barqaror rivojlanishida muhim ahamiyatga ega.

Ibn Sino qarashlarida axloqiy me’yorning muhim jihatlaridan biri ortiqchalik va kamchilikdan saqlanishdir. Inson o‘z xatti-harakatlarida muvozanatni saqlashi, hissiyot va istaklarini oqilona boshqarishi kerak. Bunday yondashuv insonning o‘zini tarbiyalashiga va jamiyatda sog‘lom munosabatlar shakllanishiga xizmat qiladi.

Demak, Ibn Sino falsafasida fazilatli inson — bilimli, oqilona fikrlaydigan, adolatli, o‘zini boshqara oladigan va jamiyat manfaatlarini hurmat qiladigan shaxsdir.

- Donolik — insonning bilim va tafakkur asosida to‘g‘ri xulosa chiqarishi, hayotiy vaziyatlarni oqilona baholashidir.
- Jasorat — insonning qiyinchiliklar oldida o‘zini yo‘qotmasligi, haqiqat va ezgulik yo‘lida qat’iyat ko‘rsatishidir.
- Iffat — insonning o‘z istaklarini me’yorida saqlashi, o‘z xatti-harakatlarini nazorat qila bilishidir.
- Adolat — insonlar o‘rtasidagi munosabatlarda tenglik, haqqoniylik va o‘zaro hurmat tamoyillariga rioya etishdir.

5. Ibn Sino axloqiy merosining zamonaviy ta’lim-tarbiyadagi ahamiyati

Ibn Sinoning axloqiy-falsafiy qarashlari bugungi kunda ham o‘z ilmiy va tarbiyaviy ahamiyatini yo‘qotmagan. Chunki zamonaviy jamiyatda yoshlarning nafaqat bilim olishi, balki olgan bilimlarini to‘g‘ri maqsadlarda qo‘llashi, mustaqil fikrlashi va axloqiy mas’uliyatni his etishi muhim hisoblanadi.

Alloma merosidan ta’lim jarayonida foydalanish orqali yoshlarda quyidagi fazilatlarni shakllantirish mumkin:

- Mustaqil fikrlash: o‘quvchi va talabalarda ma’lumotlarni tahlil qilish, dalillarga asoslangan xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish.
- Halollik va mas’uliyat: o‘qish, mehnat va kundalik hayotda rostgo‘ylik hamda mas’uliyatni qadrlashga o‘rgatish.
- O‘zini boshqarish: hissiyotlar, istaklar va xatti-harakatlarni nazorat qilish madaniyatini shakllantirish.
- Adolat va hurmat: boshqalarning fikri, huquqi va manfaatlariga hurmat bilan munosabatda bo‘lish.
- Ilmga intilish: bilim olishni inson kamolotining muhim sharti sifatida anglash.

Shuningdek, Ibn Sino merosini o‘rganishda uning hayoti va ilmiy faoliyatiga oid ma’lumotlardan, falsafiy asarlaridan, mavzuga doir ilmiy maqolalar va munozaralardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Darslarda guruhiy muhokama, muammoli savollar va hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish usullarini qo‘llash orqali allomaning axloqiy qarashlarini amaliy hayot bilan bog‘lash mumkin.

Ibn Sinoning ilm va axloq uyg‘unligi haqidagi qarashlari yoshlarni faqat bilimli mutaxassis bo‘lishga emas, balki jamiyatga foyda keltiradigan, ma’naviy yetuk inson bo‘lib shakllanishga ham undaydi.

6. Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Abu Ali ibn Sinoning axloqiy falsafasi inson kamoloti, aql, bilim, ezgulik, adolat va baxt-saodat masalalarini o‘zida mujassam etgan muhim falsafiy ta’limotdir. Mutafakkir insonning haqiqiy yetukligini uning faqat bilim darajasi bilan emas, balki xulq-atvori, ma’naviy dunyosi va o‘zini boshqarish qobiliyati bilan ham bog‘laydi.

Ibn Sino qarashlarida nazariy va amaliy aqlning uyg‘unligi, fazilatlarning shakllanishi, me’yor va muvozanatga rioya qilish insonning ma’naviy kamolotiga xizmat qiladi. Uning axloqiy merosi yosh avlodni halollik, adolat, donolik, mas’uliyat va ilmga intilish ruhida tarbiyalashda muhim manba hisoblanadi.

Bugungi ta’lim-tarbiya jarayonida Ibn Sino falsafasidan foydalanish yoshlarning dunyoqarashini kengaytirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va axloqiy mas’uliyatini oshirishga yordam beradi. Shu bois buyuk mutafakkirning ilmiy-falsafiy merosini chuqur o‘rganish, uni zamonaviy hayot bilan bog‘lash va kelajak avlodga yetkazish muhim vazifalardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ibn Sino. Donishnoma. – Toshkent: O‘zbekiston Fanlar akademiyasi nashrlari.

2. Ibn Sino. Kitob ash-Shifo. Ilohiyot (Metafizika) qismi.

3. Gutas, D. Avicenna and the Aristotelian Tradition: Introduction to Reading Avicenna’s Philosophical Works. – Leiden: Brill, 2014.

4. Adamson, P. Philosophy in the Islamic World: A History of Philosophy Without Any Gaps. – Oxford: Oxford University Press, 2016.

5. Stanford Encyclopedia of Philosophy. “Ibn Sina (Avicenna)”. https://plato.stanford.edu/entries/ibn-sina/

6. Encyclopaedia Iranica. “Avicenna VII: Practical Sciences”. https://www.iranicaonline.org/articles/avicenna-vii/

7. Bilgin, B. “The Foundation of Ethics According to Ibn Sīnā: The Function of Theoretical and Practical Reason and the Role of Moderation”. – Sofist: An International Journal of Philosophy, 2026, 12-jild, 27–51-betlar.